অধ্যায় ৯ ঃ বাক্যতত্ত্বৰ সাধাৰণ পৰিচয়

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ বাক্যতত্ত্বৰ সাধাৰণ পৰিচয়
৯.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৯.৫ অধিক জানিবলৈ
৯.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৯.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাষাৰ বাক্যতাত্ত্বিক দিশৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বাক্যতত্ত্বৰ অন্তর্গত বিষয়বোৰ শ্রেণী বিভাজন কৰি দেখুৱাব পাৰিব
- বাক্যত পদৰ যোগ্যতা, আকাংক্ষা আৰু আসত্তিৰ গুৰুত্ব কি জানিব পাৰিব
- ৰূপান্তৰ প্রক্রিয়াৰ জৰিয়তে নতুন নতুন বাক্য গঠন কৰিব পাৰিব
- পদসমষ্টিৰ আসত্তি ভেদে কেনেকৈ অর্থৰ ভেদ হয় সেয়া নিৰূপণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টোত আমি অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপতত্ত্বৰ সৈতে বাংলা আৰু উড়িয়া ভাষাৰ ৰূপতত্ত্বৰ তুলনামূলক অধ্যয়ন কৰিলোঁ। প্রসংগক্রমে উল্লেখ কৰি যাওঁ যে এইখন পাঠ্যবিষয়ৰ পূর্বৱর্তী অধ্যায়বোৰত আমি সামগ্রিকভাৱে ভাষাৰ ধ্বনিতত্ত্ব, ৰূপতত্ত্বৰ অন্তর্গত বিষয়বোৰৰ আভাস লাভ কৰাৰ লগতে অসমীয়া ভাষাৰ ধ্বনিতাত্ত্বিক আৰু ৰূপতাত্ত্বিক দিশৰ বিষয়েও অধ্যয়ন কৰিলোঁ। এইটো অধ্যায়ত আমি বাক্যতত্ত্বৰ সাধাৰণ পৰিচয় লাভ কৰিম।

একোটা ভাষাৰ ধ্বনিতত্ত্ব, ৰূপতত্ত্ব, শব্দতত্ত্ব আদি মৌলিক তত্ত্বসমূহ নিহিত হৈ থাকে ভাষাটোৰ বাক্যসমূহত। গতিকে বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনাত উল্লিখিত দিশসমূহৰ বিচাৰ-বিশ্লেষণৰো প্রয়োজনীয়তা আহি পৰে। পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাতে চুটি আৰু দীঘল বাক্য পোৱা যায়; কিন্তু সকলো ভাষাৰে বাক্য-গঠন প্রণালী একে নহয়। অৱশ্যে এটা কথা ঠিক যে, ভাষাভেদে শব্দগঠন, বাক্য-ৰীতিত পার্থক্য থাকিলেও ভাষা মাত্রেই কিছুমান উমৈহতীয়া উপাদান আৰু বৈশিষ্ট্য বিৰাজমান।সেই উমৈহতীয়া বৈশিষ্ট্যৰাজিক কেন্দ্র কৰিয়েই ঘাইকৈ ভাষাবিজ্ঞানীসকলে তেওঁলোকৰ

বিশ্লেষণ আগবঢ়ায়। বাক্যতত্ত্বৰ ক্ষেত্ৰতো এই কথা প্ৰযোজ্য। তেনে আলোচনাক ভিত্তি কৰিয়েই এইটো অধ্যায়ত বাক্যতত্ত্বৰ সাধাৰণ পৰিচয় দাঙি ধৰাৰ লগতে বাক্যতাত্ত্বিক বিচাৰ-বিশ্লেষণৰ অত্যাৱশ্যকীয় উপাদানবোৰৰ বিষয়ে এটি চমু আলোচনা উপস্থাপন কৰিম। অধ্যায়টিত সমগ্ৰ পৃথিৱীত ব্যক্যতত্ত্বৰ চৰ্চা কেনেদৰে হৈ আছে সেই বিষয়েও চমুকৈ আলোকপাত কৰা হৈছে।

৯.৩ বাক্যতত্ত্বৰ সাধাৰণ পৰিচয়

সাধাৰণ অৰ্থত বাক্যতত্ত্ব বুলি ক'লে, বাক্যৰ সাধাৰণ ৰূপ-গঠন প্ৰণালী সম্পৰ্কে য'ত বিশ্লেষণ কৰা হয় তাকে বুজা যায়। অসমীয়াত প্ৰয়োগ কৰা 'বাক্যতত্ত্ব' শব্দটো ইংৰাজী Syntax শব্দৰ প্ৰতিশব্দ হিচাপে গ্ৰহণ কৰা হৈছে। দৰাচলতে গ্ৰীক ভাষাৰ 'Syn' আৰু 'taxis' শব্দ দুটাৰ সংযোগত ইংৰাজী Syntax শব্দটো গঠন কৰা হৈছে। গ্ৰীক ভাষাত Syntax শব্দটো প্ৰথম ব্যৱহাৰ কৰিছিল দিওনুছিয়াছ থ্ৰাক্স (Dionusious Thrax)-এ । গ্ৰীক ভাষাত Syntaxis শব্দটোৱে Systematic arrangement অৰ্থাৎ প্ৰণালীবদ্ধ গাঁথনিক বুজায়। থোৱতে ক'বলৈ গ'লে, বাক্যৰ অন্তৰ্গত পদৰ প্ৰয়োগ-ৰীতি বা পদৰ গাঁথনিক ৰীতিয়ে বাক্যতত্ত্ব। ভাষাবিজ্ঞানী ব্লুমফিল্ডৰ মতে, "It is evident that the sentences in any utterance are marked off by the mere fact that each sentence is an independent linguistics form, not included by virtue of any grammatical construction in any larger linguistic form" এনে বাক্যৰ অন্তৰ্গত বিভিন্ন অংশবোৰ যি তত্ত্বৰ সহায়ত পুংখানুপুংখকৈ বিশ্লেষণ কৰা হয় তাকে বাক্যতত্ত্ব বোলে। বাক্যৰ মূল গাঁথনিক স্বৰূপ আৱিষ্কাৰ কৰি সেই গাঁথনিৰপৰা কেনেকৈ প্ৰকৃততে ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা শুদ্ধ বাক্য মাথোন পাব পাৰি, লগতে সম্ভাব্য নতুন নতুন বাক্য সৃষ্টি কৰিব পাৰি তাৰ সূত্ৰ বা নিয়ম নিৰ্ধাৰণ কৰাটোৱেই বাক্যতত্ত্বৰ মূল লক্ষ্য।

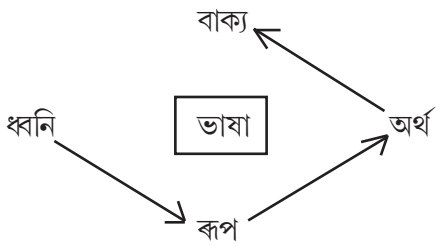
মানুহে মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ বাগিন্দ্ৰিয়ৰদ্বাৰা উচ্চাৰণ কৰা ধ্বনিৰ সহায়ত শব্দৰ সৃষ্টি কৰে। শব্দবোৰ বিশেষ ৰূপত আৰু বিশেষ ক্ৰমত উচ্চাৰিত হয় আৰু এই শব্দবোৰক ইটোৰ লগত সিটোৰ একোটা সম্বন্ধেৰে বান্ধ খুৱাই বাক্য সজা হয়। এইদৰে গঠন কৰা বাক্যৰ জৰিয়তে বক্তাই শ্ৰোতাৰ আগত মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰে। বাক্যই হৈছে ভাষাৰ চানেকি। শব্দ সুন্দৰ হ'লেও যি কোনো স্থানত সংস্থাপন কৰিলে বাক্য শুদ্ধ নহয়। এটা বাক্য শুদ্ধ ৰূপত প্ৰকাশ কৰিবলৈ শব্দসমূহক উপযুক্ত স্থানত স্থাপন কৰিব লাগিব। বাক্যৰ সৃষ্টিতহে ভাষাৰ মৰ্যাদা বৃদ্ধি পায়। বাক্যই হ'ল ভাষাৰ শেষ পৰ্যায়।

ব্যাকৰণ তথা বাগ্‌বিজ্ঞানত বাক্যতত্ত্ব এটা বহল বিষয়। ৰূপতত্ত্বৰ সহায়ত শব্দ-গঠন আৰু পদ-গঠনৰ আভ্যন্তৰীণ প্ৰক্ৰিয়াৰ আলোচনা আগবঢ়োৱা হয়, কিন্তু বাক্যতত্ত্বত বিভক্তি, প্ৰত্যয় আদিৰ সংযোগত সৃষ্টি হোৱা বিভিন্ন শব্দ আৰু পদৰ মাজত থকা বাহ্যিক সম্বন্ধ আলোচনা কৰা হয়। অৰ্থাৎ বাক্যতত্ত্বত কোনো এটা ভাষাৰ শব্দৰ সজ্জা, বাক্যৰ বিভিন্ন গাঁথনি, বাক্যৰ প্ৰকাৰ, বাক্যৰ ৰূপান্তৰ, বাক্যৰ অন্তৰ্নিহিত সুৰ, বাক্যাংশ আদি বিভিন্ন দিশবোৰ সামৰা হয়।

- **বাক্যৰ উপাদান ঃ** বাক্য ৰচিত হয় পদেৰে আৰু এই পদেই বাক্য স্তৰৰ নিম্নতম ক্ষুদ্র একক বা গোট বিশেষ। এনে ধৰণৰ এক বা একাধিক পদৰ সুসংগঠনত বাক্যৰ সৃষ্টি হয়। সেয়েহে পদৰ গাঁথনি বা বাক্যৰীতি বুলিলে বাক্যৰ অন্তর্গত পদবোৰৰ প্রয়োগৰ ৰীতিকে বুজা যায় আৰু বাক্যৰ গঠনকে প্রকাৰান্তৰে ভাষাৰ গঠন (Structure of language) বুলি ক'ব পাৰি।

  ধ্বনিতাত্ত্বিক স্তৰত — ধ্বনি, বর্ণ, উপধ্বনি আৰু অক্ষৰ এই বিষয়সমূহ আলোচনা কৰা হয়; ৰূপতাত্ত্বিক স্তৰত আকৃতি, প্রাকৃতি, উপাকৃতি আদিৰ সূক্ষ্ম বিচাৰ কৰাৰ উপৰি প্রাকৃতিৰ পৰা সৃষ্টি হোৱা শব্দ আৰু পদৰ বিষয়েও আলোচনা কৰা হয়। বাক্যতাত্ত্বিক স্তৰত — বাক্যৰ নিম্নতম গোট অর্থাৎ পদসমূহৰ সু-সংগঠনত বাক্যৰ সৃষ্টি সম্পর্কে আলোচনা কৰা হয়। অর্থতত্ত্বৰ স্তৰত আকৌ শব্দৰ অর্থ-বিশ্লেষণ আৰু সম্পূর্ণ ভাব-প্রকাশক একোটা বাক্যৰ অর্থ বিচাৰ কৰা হয়। উল্লিখিত সকলো উপাদানেৰে বাক্য এটা গঠিত হয় আৰু প্রত্যেক উপাদানৰে একোটা সহ সম্বন্ধ আছে। তলত ৰেখাচিত্রৰ সহায়ত ধ্বনি, ৰূপ, বাক্য আৰু অর্থৰ সহ সম্বন্ধ দেখুওৱা হৈছে।

চিত্র ৯.১ ঃ ধ্বনি, ৰূপ, বাক্য আৰু অর্থৰ সহ সম্বন্ধ



- **বাক্য গঠন প্রক্রিয়া ঃ** বাক্যৰ গঠনত পদেই মূল সামগ্রী। পদবোৰ যেনেকৈ তেনেকৈ লগ লগালেই বাক্য পোৱা নাযায়। বাক্য হ'বলৈ হ'লে — (ক) বাক্যৰ আকাংক্ষা পূর্ণ হ'ব লাগে; (খ) পদবোৰ বাক্যত প্রয়োগ হ'বৰ যোগ্য হ'ব লাগে ; আৰু (গ) পদৰ লগত পদৰ আসত্তিও সুদৃঢ় আৰু সুস্পষ্ট হ'ব লাগে। যোগ্যতা থকা আসত্তিযুক্ত পদে আকাংক্ষা পূর্ণ কৰিলেহে বাক্য পোৱা যায়।

  - *পদৰ আকাংক্ষা ঃ* বাক্যৰ যোগেদি মনৰ ভাব প্রকাশ কৰিবলৈ লওঁতে বাক্যৰ মাজত অন্তর্নিহিত হৈ থকা আৱশ্যকীয় পদসমূহ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ বক্তাৰ আকাংক্ষা জাগিব লাগিব। ঠিক সেইদৰে বক্তাৰ মনৰ ভাব শুনিবলৈও শ্রোতাৰ আকাংক্ষা জন্মিব লাগিব। বাক্য গঠনত পদৰ উপৰি আৰু এবিধ অপৰিহার্য অংগ হৈছে সুৰ-লহৰ। সুৰ-লহৰে পদ বা পদ সমষ্টিৰে নির্মিত বাক্য, খণ্ডবাক্য, গর্ভবাক্য বা বাক্যাংশৰ সীমা নির্ণয় কৰি দেখুৱায়। সেয়েহে কেৱল সমাপিকা ক্রিয়াপদেহে বাক্য শেষ হোৱা নুবুজায়। তদুপৰি বাক্য এটাই সাধাৰণ বিবৃতি বুজাইছে নে অনুজ্ঞা অর্থ প্রকাশ কৰিছে, তাক সুৰ-লহৰৰ পৰাহে জানিব পাৰি। অর্থাৎ সুৰ-লহৰৰ পৰাহে শ্রোতাৰ বাক্য শ্রৱণৰ আকাংক্ষা পূর্ণ হয়।

    সাধাৰণতে বিৰাম চিহ্ন বা যতি চিহ্নৰদ্বাৰা সুৰ-লহৰ সূচিত হয়। সুৰ-লহৰৰ

সহায়ত এটা নিশ্চয়সূচক বাক্য প্ৰশ্নসূচক বাক্যলৈ ৰূপান্তৰ কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে অসমীয়া ভাষাত—

(ক) সি কিতাপখন পঢ়িলে। (নিশ্চয়বাচক)

(খ) সি কিতাপখন পঢ়িলে? (প্ৰশ্নসূচক)

সুৰ-লহৰ বুজাবলৈ লিখিত ভাষাত দাঁৰি, প্ৰশ্নবোধক চিন, কোলন, ছেমিকোলন, কমা, হাইফেন, ডেছ আদি বিভিন্ন যতিচিহ্ন ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই যতিবোৰে বাক্যৰ একোটা খণ্ডৰ মাজত অৰ্থৰ সঙ্গতি ৰাখি ক্ষণিক বিৰামৰ ইঙ্গিত দিয়ে আৰু এনেকৈয়ে সুৰ-লহৰৰ বৈশিষ্ট্য দাঙি ধৰে। এক কথাত ক'বলৈ গ'লে, এই যতিচিহ্নবোৰে ইঙ্গিত দিয়া সুৰ-লহৰৰদ্বাৰা প্ৰকাশিত আকাংক্ষাই বাক্যাংশ, খণ্ডবাক্য আৰু গৰ্ভবাক্যৰ মাজত সংহতি সাধন কৰি বাক্য পূৰ্ণ কৰিব পাৰে।

➢ *পদৰ যোগ্যতা ঃ* বাক্যত যিকোনো পদৰ লগত যিকোনো পদ লগ লগাব নোৱাৰি। পদৰ যোগ্যতা অনুসৰিহে বাক্যত পদসমূহ সংস্থাপন কৰা হয়। পদৰ যোগ্যতা নিৰ্ভৰ কৰে দুটা কথাৰ ওপৰত— অৰ্থগত যোগ্যতা আৰু ৰূপগত যোগ্যতা।

❍ অৰ্থগত যোগ্যতা ঃ বাক্যত ব্যৱহৃত পদৰ অৰ্থৰ সঙ্গতি থাকিব লাগিব। প্ৰত্যেক ভাষাতে বিশেষ্য পদ অনুসৰি ক্ৰিয়া পদসমূহৰ ৰূপ নিৰ্দিষ্ট। যেনে— 'আমি পানী পিওঁ' কিন্তু 'ভাত খাওঁ'। বক্তব্য ৰাখে নহয়, বক্তব্য দাঙি ধৰে বা বক্তৃতা দিয়ে। আকৌ ইংৰাজীত warm reception হ'লেও অসমীয়াত 'উষ্ম সম্বৰ্ধনা' নজনায়, 'সাদৰ সম্বৰ্ধনা'হে জনায়। গতিকে একোটা বিশেষ পদৰ অৰ্থৰ লগত একোটা বিশেষ অৰ্থবাচক পদৰহে সংগতি স্থাপন হ'ব পাৰে। তেনে সঙ্গতি ভঙ্গ হ'লে পদে অৰ্থগত যোগ্যতা হেৰুৱায়।

❍ ৰূপগত যোগ্যতা ঃ বাক্যত ব্যৱহৃত পদবোৰৰ মাজত অৰ্থৰ সঙ্গতি থকাৰ দৰে ব্যাকৰণগত ৰূপসমূহৰ মাজতো সঙ্গতি স্থাপন হ'ব লাগিব। ৰূপগত যোগ্যতাৰ অভাৱত বাক্য দেখাত শুদ্ধ যেন লাগিলেও প্ৰকৃতাৰ্থত অসাৰ্থক আৰু ভুল হয়।

পদৰ ৰূপগত যোগ্যতাকো আকৌ দুটা ভাগত ভগাব পাৰি—

(ক) ৰূপাত্মক যোগ্যতা আৰু

(খ) সাধনগত যোগ্যতা।

(ক) ৰূপাত্মক যোগ্যতা ঃ আপোনালোকে ইতিমধ্যে শব্দৰ ৰূপ আৰু ধাতুৰ ৰূপৰ কথা আগৰ অধ্যায়ত পঢ়ি আহিছে। সম্বন্ধবাচক পুৰুষৰ বিভক্তি আৰু কাৰকৰ বিভক্তি যোগ হ'লে নাম শব্দবোৰ বাক্যত ব্যৱহাৰৰ উপযোগী পদ হয়। সেইদৰে ধাতুৰূপৰ পুৰুষবাচক বিভক্তিবোৰ যোগ হ'লে ধাতু বা ধাতুশব্দবোৰ ক্ৰিয়াপদ হৈ বাক্যত পদ হৈ পৰে। এই বিভক্তিবোৰ নালাগিলে বাক্যত শব্দৰ ব্যৱহাৰ হ'ব নোৱাৰে বা যি শব্দত য'ত যি বিভক্তি লাগে সেই শব্দত সেই বিভক্তি নলগোৱাকৈ কথা ক'লে বা লিখিলে পদে ৰূপাত্মক যোগ্যতা হেৰুৱায়।

তেতিয়া বাক্য ভুল হয়। উদাহৰণস্বৰূপে—

চৰাইবোৰ আকাশত উৰি আছে।

ছোৱালীবোৰে পুখুৰীত সাঁতুৰি আছে।

এই বাক্য দুটাৰ ক্রিয়াপদ 'উৰি আছে' আৰু 'সাঁতুৰি আছে' —দুয়োটা অকর্মক। সেইদৰে 'আকাশত' আৰু 'পানীত' — একে অধিকৰণ কাৰকৰ পদ। তথাপি— প্রথম বাক্যৰ 'চৰাইবোৰ' পদত কর্তা কাৰকৰ শূন্য বিভক্তি যোগ হৈছে আৰু দ্বিতীয় বাক্যৰ 'ছোৱালীবোৰ' পদত একে কর্তা কাৰকতে -এ বিভক্তি যোগ হৈছে। অর্থাৎ কর্তাপদ দুটাৰ ৰূপগত ভিন্নতা প্রকাশ পাইছে। গতিকে বাক্য দুটাৰ পৰা আমি এটা কথা জানিলোঁ যে, সাঁতুৰি আছে ক্রিয়া পদৰ লগত সঙ্গতি ৰক্ষা কৰিবলৈ হ'লে -এ বিভক্তি নিতান্তই প্রয়োজন। কিন্তু উৰি আছে ক্রিয়াপদৰ লগত সঙ্গতি ৰাখিবলৈ কর্তা পদত শূন্য বিভক্তিৰহে প্রয়োজন। পদৰ লগত পদৰ এনে সঙ্গতি স্থাপন কৰিব পৰা গুণকে পদৰ ৰূপাত্মক যোগ্যতা বোলে।

(খ) সাধনগত যোগ্যতা ঃ শব্দৰ সাধন ভুল হ'লেও পদৰ ৰূপগত যোগ্যতা নোহোৱা হয়। অসমীয়া ভাষাত লিঙ্গ আৰু বচনৰ প্রত্যয়বোৰ শব্দ সাধনৰ প্রত্যয়। সেইকাৰণে এইবোৰ প্রত্যয়ৰ প্রয়োগত ভুল হ'লে শব্দৰ সাধন ভুল হয়, তেতিয়া সেই শব্দৰ পৰা পোৱা পদো ভুল হয়। যেনে—

	ভুল	*শুদ্ধ*
লিঙ্গ ঃ	তিৰোতাজনী কণা	তিৰোতাজনী কাণী।
বচন ঃ	তেখেতলোকৰ দাবী	তেখেতসকলৰ দাবী।
প্রত্যয় ঃ	প্রাধান্যতা লাভ কৰিছে	প্রাধান্য লাভ কৰিছে।

➢ *পদৰ আসত্তি ঃ* আসত্তি শব্দৰ ব্যুৎপত্তিগত অর্থ হৈছে ওচৰতে বহা বা লগালগিকৈ থকা অৱস্থা অর্থাৎ নিকটতা। অর্থগত আৰু ৰূপগত যোগ্যতা থকা পদবোৰ বাক্যত যথোপযুক্ত ক্রমত যথাসম্ভৱ ওচৰা-উচৰিকৈ সজোৱা হয় ; পদবোৰৰ এনে অৱস্থাকে পদৰ আসত্তি বোলে।

বাক্যত পদৰ আসত্তি নির্ণয় কৰি তলত দিয়া কথাবোৰ জানিব পাৰি—

(১) পদৰ লগত পদৰ সঙ্গতি আৰু সঙ্গতিৰ গাঢ়তা

(২) খণ্ডবাক্যৰ গঠন

(৩) গর্ভবাক্যৰ গঠন আৰু অৱস্থান, আৰু

(৪) বাক্যৰ অর্থৰ স্পষ্টতা।

বাক্যতত্ত্বৰ বিশ্লেষণত বাক্যত সংস্থাপন কৰা আসত্তিযুক্ত পদ অর্থাৎ আসন্ন অঙ্গসমূহৰ বিচাৰ কৰি প্রকৃত অর্থ নিৰূপণ কৰা হয়। তলৰ উদাহৰণ দুটালৈ চোৱা যাওক—

(১) ল'ৰাবোৰে খেলিছে।

(২) তেখেত মোৰ দেউতা।

ওপৰৰ প্ৰথম বাক্যটোত দুটা পদ আছে। এই দুটা পদৰ অৰ্থগত আৰু ৰূপগত যোগ্যতা আছে। ইহঁতৰ প্ৰত্যেকৰে পদমৰ্যাদা আছে আৰু পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ আসন্ন অংগ। দ্বিতীয় বাক্যটোত তিনিটা পদ আছে। এই তিনিটা পদক দুটা অংগত বিভক্ত কৰিলে হ'ব— 'তেখেত' আৰু 'মোৰ দেউতা'। 'মোৰ দেউতা' অংগটোত আকৌ দুটা পদ আছে — 'মোৰ' আৰু 'দেউতা'। ইহঁত পৰস্পৰ আসন্ন অংগ। ইহঁতৰ অংগ বিচাৰ কৰিলে হ'ব—

তেখেত মোৰ দেউতা।

তেখেত মোৰ দেউতা।

মোৰ দেউতা।

আসত্তি বিচাৰৰ জৰিয়তে দীঘলীয়া বাক্যৰ গঠন শুদ্ধ হৈছেনে নাই বিচাৰ কৰিব পাৰি। তলৰ বাক্যটিৰ আসন্ন অংগবোৰ হ'ব—

শিক্ষকে ছাত্ৰক তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন পাঠ অতি মনোযোগেৰে পঢ়ুৱায়।

শিক্ষকে ছাত্ৰক তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন পাঠ অতি মনোযোগেৰে পঢ়ুৱায়।

ছাত্ৰক তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন পাঠ অতি মনোযোগেৰে পঢ়ুৱায়।

তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন পাঠ অতি মনোযোগেৰে পঢ়ুৱায়।

তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন পাঠ/অতি মনোযোগেৰে পঢ়ুৱায়।

দৈনন্দিন পাঠ অতি মনোযোগেৰে পঢ়ুৱায়।

দৈনন্দিন পাঠ অতি মনোযোগেৰে পঢ়ুৱায়।

অতি মনোযোগেৰেপঢ়ুৱায়।

অতি মনোযোগেৰে।

ওপৰৰ বাক্যটোত ব্যৱহৃত শব্দ, শব্দবোৰৰ নিৰ্দিষ্ট ক্ৰম আৰু প্ৰতিটো শব্দৰ আসত্তি বিচাৰৰদ্বাৰা বাক্যটোৰ গঠন প্ৰণালী আৰু তাৰ সম্পূৰ্ণ অৰ্থ বুজিব পাৰি।

বাক্যত পদৰ স্থানান্তৰ হ'লে কেতিয়াবা অৰ্থৰ সলনি হয় নাইবা কেতিয়াবা বাক্য নিৰৰ্থক হৈ পৰে। সেয়েহে বাক্যত আসন্ন অংগবোৰ যথাসম্ভৱ ওচৰা-উচৰিকৈ লিখিব লাগে। উদাহৰণস্বৰূপে—

ভুল ঃ প্ৰাক্তন অসম সাহিত্য সভাৰ সভাপতি

শুদ্ধ ঃ অসম সাহিত্য সভাৰ প্ৰাক্তন সভাপতি।

ওপৰৰ বিস্তৃত আলোচনাৰপৰা ক'ব পাৰি যে, এটা শুদ্ধ বাক্য গঢ় দিবলৈ বিশেষকৈ দুটা কথালৈ লক্ষ্য কৰিবলগীয়া হয়—

(ক) বাক্যত পদৰ ক্ৰম।

(খ) শব্দবোৰৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক।

পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাতে বাক্যৰ পদৰ ক্ৰম একে নহয়। অসমীয়া ভাষাৰ বাক্যত প্ৰথমে কৰ্তা, কৰ্ম আৰু তাৰপাছত ক্ৰিয়া বহে। কিন্তু ইংৰাজী ভাষাৰ বাক্যত প্ৰথমে কৰ্তা, তাৰপাছত ক্ৰিয়া আৰু শেষত কৰ্মপদ বহে। উদাহৰণস্বৰূপে— 'গীতাই কিতাপ পঢ়ে।' ইয়াত 'গীতাই' কৰ্তা,'কিতাপ' কৰ্ম, আৰু 'পঢ়ে' ক্ৰিয়া পদ; কিন্তু ইংৰাজীত এই বাক্যটো হ'ব 'Geeta reads book' (গীতাই পঢ়ে কিতাপ)। ইয়াত Geeta কৰ্তা, reads ক্ৰিয়া আৰু book কৰ্ম। দেখা যায়, অসমীয়া বাক্যত কৰ্তা-কৰ্ম-ক্ৰিয়াৰ পদক্ৰম বাধ্যতামূলক; কিন্তু কৰ্তাহীন বা কৰ্মহীন বা ক্ৰিয়াহীন বাক্যৰ শুদ্ধ প্ৰয়োগো পোৱা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে—

(ক) ঘৰলৈ যোৱা। (কৰ্তাহীন)

(খ) চৰাই উৰে। (কৰ্মহীন)

(গ) জোন মাক-দেউতাকৰ আলাসৰ লাড়ু। (ক্ৰিয়াহীন)

বাক্যসমূহ কিছুমান খণ্ডৰ সমষ্টি। এই খণ্ডসমূহ এটা বা তাতকৈ বেছি পদেৰে গঠিত। বাক্যত ব্যৱহৃত পদসমূহ খণ্ডিতকৰণ প্ৰক্ৰিয়া (Segmantally analysed)ৰে খণ্ডিত কৰি সকলো ভাষাৰে বাক্যৰ পুঙ্খানুপুঙ্খ বিশ্লেষণ কৰি দেখুৱাব পাৰি।

কিছুমান বাক্য আছে যাক দীৰ্ঘত্ব (Length), শ্বাসাঘাত (Stress) আৰু সুৰ (Pitch) অনুসৰি দেখুৱাব পাৰি। বাক্যৰ এনে ক্ৰমক উপাহিত অনুক্ৰম (Supra Segmental) বোলে। অসমীয়া ভাষাৰ বাক্যৰ উদাহৰণেৰে তলত দেখুওৱা হ'ল—

(ক) সি কেনে কৈ যাব।

(খ) সি কেনেকৈ যাব?

সন্ধি আৰু অক্ষৰৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে ওপৰৰ একেটা বাক্যই দুটা বেলেগ অৰ্থ বহন কৰিছে। আকৌ নিৰ্দিষ্ট বাক্যৰ নিৰ্দিষ্ট শব্দৰ উচ্চাৰণত দিয়া জোৰ অনুসৰিও অৰ্থ পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে—

(ক) ভীম বৰুৱা ছাৰ আহিছে।

(খ) ভীম, বৰুৱা ছাৰ আহিছে।

ওপৰৰ প্ৰথম বাক্যটোত 'ভীম বৰুৱা ছাৰ' শব্দ তিনিটাত জোৰ দিয়াত ভীম বৰুৱা নামৰ ছাৰজনক বুজাইছে; কিন্তু পাছৰ বাক্যটোত ভীম নামৰ ছাত্ৰজনক বৰুৱা ছাৰ অহাৰ কথা জনোৱাৰ উমান পোৱা যায়।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সাধাৰণ অৰ্থত বাক্যতত্ত্ব বুলিলে কি বুজা যায়?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ বাক্যতত্ত্বত সাধাৰণতে কোনবোৰ বিষয়ৰ বিশ্লেষণ কৰা হয়?

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ বাক্য গঠন প্ৰক্ৰিয়াত পদৰ আকাংক্ষা, যোগ্যতা আৰু আসত্তিৰ গুৰুত্ব কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ তলত দিয়া বাক্যকেইটা শুদ্ধ ৰূপত লিখক —

(ক) বাহুল্যতাৰ ভয়ত ইমানতে সামৰিলোঁ।

(খ) আপুনি কেতিয়া আহিলে?

(গ) ৰাণীজনী বৰ শুৱনী।

(ঘ) তেওঁ মোক ফোন কৰিছিল।

.....

.....

.....

.....

পাশ্চাত্যৰ অন্যতম ভাষাবিজ্ঞানী ব্লুমফিল্ডে বাক্যৰ গঠনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিছে—

(ক) আন্তঃকেন্দ্রিক গঠন (Endocentric construction)

(খ) বহিঃকেন্দ্রিক গঠন (Exocentric construction)

- *আন্তঃকেন্দ্রিক গঠন ঃ* কেতিয়াবা বাক্যত ব্যৱহাৰ হোৱা পদসমূহৰ যিকোনো এক বা একাধিক পদ সম্পূৰ্ণ বাক্যটোৰ সলনি প্ৰয়োগ কৰিলেও বাক্যটোৰ অৰ্থ ব্যাকৰণগতভাৱে একে থাকে। অৰ্থাৎ বক্তাৰ ভাব প্ৰকাশত আৰু শ্ৰোতাৰ অৰ্থ গ্ৰহণত কোনো ধৰণৰ অসুবিধাৰ সৃষ্টি নহয়, ব্যাকৰণগতভাৱে শুদ্ধ; তেনে গঠন প্ৰক্ৰিয়াক আন্তঃকেন্দ্রিক গঠন বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে— 'ল'ৰাজন কামে-কাজে বৰ ভাল' বাক্যটোত 'ল'ৰাজন' পদটো প্ৰধান বা কেন্দ্ৰ পদ। বাক্যটোত কেৱল 'ল'ৰাজন ভাল' বুলি ক'লেও অৰ্থটো ওলাই পৰে; কিন্তু 'কামে-কাজে বৰ' বা 'বৰ ভাল' বুলি ক'লে সম্পূৰ্ণ অৰ্থ প্ৰকাশ নাপায়। 'ল'ৰাজন কামে-কাজে ভাল' বুলি ক'লেহে সম্পূৰ্ণ অৰ্থ প্ৰকাশ পায়। বাক্যটোত 'ল'ৰাজন' পদটোৰ লগত বাকীকেইটা পদৰ সম্পৰ্ক আন্তঃকেন্দ্রিক।
- *বহিঃকেন্দ্রিক গঠন ঃ* কোনো বাক্যত প্ৰয়োগ হোৱা পদসমূহৰ ভিতৰত এক বা একাধিক শব্দ বাক্যটোৰ সলনি প্ৰয়োগ কৰিলে বাক্যটোৰ অৰ্থ প্ৰকাশ নাপায়, বাক্যটো ব্যাকৰণগতভাৱে শুদ্ধ নহয়। তেনে গঠনক বহিঃকেন্দ্রিক গঠন বোলে। উদাহৰণস্বৰূপে— 'শিক্ষকসকলৰ প্ৰতি ছাত্ৰজনে নমস্কাৰ জনাইছিল' বাক্যটোত প্ৰধান পদ হ'ল 'ছাত্ৰজনে'। 'ছাত্ৰজনে' পদটিৰ সৈতে 'শিক্ষকসকলৰ প্ৰতি' বাক্যাংশ গুণবোধক সম্প্ৰসাৰক ৰূপে প্ৰয়োগ হৈছে। বাক্যটোত 'ছাত্ৰজনে' পদটোৰ ঠাইত কেৱল 'শিক্ষকসকলৰ প্ৰতি' বাক্যাংশ প্ৰয়োগ হ'লে বাক্যটোৰ সঠিক অৰ্থ প্ৰকাশ নাপাব; কিন্তু 'শিক্ষকসকলৰ প্ৰতি' বাক্যাংশ বাদ দিলেও বাক্যটোৰ অৰ্থ প্ৰকাশত কোনোধৰণৰ অসুবিধা নহয়। গতিকে বাক্যটোত 'শিক্ষকৰ প্ৰতি' বাক্যাংশৰ গঠন বহিঃকেন্দ্রিক গঠন।

আন্তঃকেন্দ্রিক গঠন দুই ধৰণৰ —

(ক) সমানাধিকাৰ আন্তঃকেন্দ্রিক (Co-ordination) আৰু

(খ) অধীনস্থ আন্তঃকেন্দ্রিক (Sub-ordination)

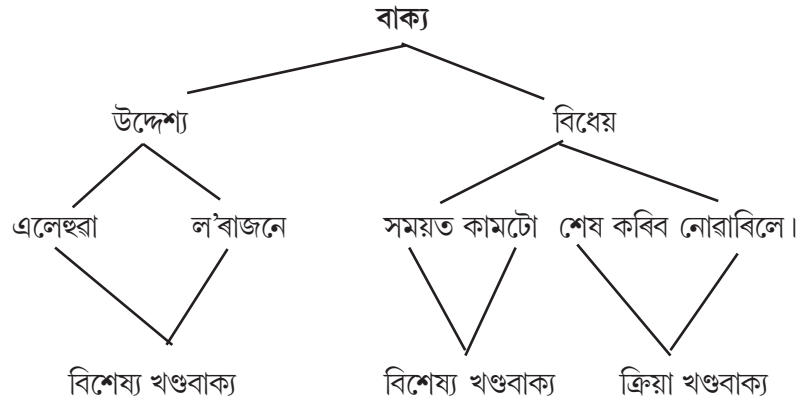
কোনো বাক্যৰ অন্তর্ভুক্ত পদসমূহে যদি সমান অধিকাৰ লাভ কৰে অর্থাৎ আটাইবোৰ পদ যদি সম গুণসম্পন্ন হয় তেনে গঠনক সমানাধিকাৰ আন্তঃকেন্দ্রিক গঠন বোলে। যেনে— 'ল'ৰাজনে ভাত-পানী খালে' বাক্যটোত 'ভাত' আৰু 'পানী' দুয়োটা পদৰ গঠন সমানাধিকাৰ। আনহাতে, যদি কোনো বাক্যত পদসমূহ সংগঠিত কৰোঁতে প্রধান বা কেন্দ্র পদটোৱে অধিক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে আৰু বাকীবোৰ পদৰ গুৰুত্ব কম হৈ পৰে অর্থাৎ বাক্যটোত থকা প্রধান পদটোৰ অধীনত বাকীবোৰ পদ থাকে, তেনে গঠনেই অধীনস্থ আন্তঃকেন্দ্রিক গঠন। যেনে— 'মুনীন বৰুৱাই লিখা নাটক এখন চালোঁ' বাক্যটোত প্রধান পদ হ'ল 'নাটক' আৰু 'চালোঁ'। 'নাটক এখন চালোঁ' বাক্যাংশটোৰ গুণবোধক সম্প্রসাৰক ৰূপে 'মুনীন বৰুৱাই লিখা' বাক্যাংশটো সংযোজিত হৈছে। এই বাক্যাংশটো সংযোজন নকৰিলেও নাটক চোৱা প্রধান কার্যটো সুন্দৰ ৰূপে প্রকাশ পায়। অর্থাৎ বাক্যটোত প্রধান বাক্যাংশটোৱে গুৰুত্ব পাইছে। গতিকে দেখা যায়, উল্লিখিত পূর্ণাংগ বাক্যটোৰ 'মুনীন বৰুৱাই লিখা' বাক্যাংশটোক 'নাটক এখন চালোঁ' বাক্যাংশৰ লগত হোৱা গাঁথনিক সম্পর্কক অধীনস্থ আন্তঃকেন্দ্রিক সম্পর্ক বুলি ক'ব পাৰি।

বিংশ শতিকাৰ মাজভাগত আমেৰিকাৰ ভাষাবিজ্ঞানী নোয়ম চমস্কিয়ে তেওঁৰ *Aspects of the Theory of Syntax* (Noam Chomsky) গ্রন্থৰ বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনাত এক নতুন দিগন্ত উন্মোচন কৰে। তেওঁৰ মতে — "The users of each and every language of the world have some inborn abilities of their own those make them produce such types of sentences which they never have used and even never have heard before"। অর্থাৎ ভাষা মানুহৰ সৃজনশীলতাৰ স্বতঃস্ফূর্ত বহিঃপ্রকাশ। প্রত্যেক মানুহে নিজৰ সৃজনী ক্ষমতাৰে প্রতিদিনে নতুন নতুন বাক্য সৃষ্টি কৰে। চমস্কিয়ে মানুহৰ এই ক্ষমতাৰ দুটা দিশৰ কথা উল্লেখ কৰিছে— (ক) ভাষাগত সামর্থ্য (Linguistic Competence), (খ) বাস্তৰ বাক্ ব্যৱহাৰ (Linguistic Performance)। চমস্কিয়ে উল্লিখিত একেখন গ্রন্থতে বাক্য গঠনৰ দুই প্রকাৰৰ নিয়মৰ কথা কৈছে—

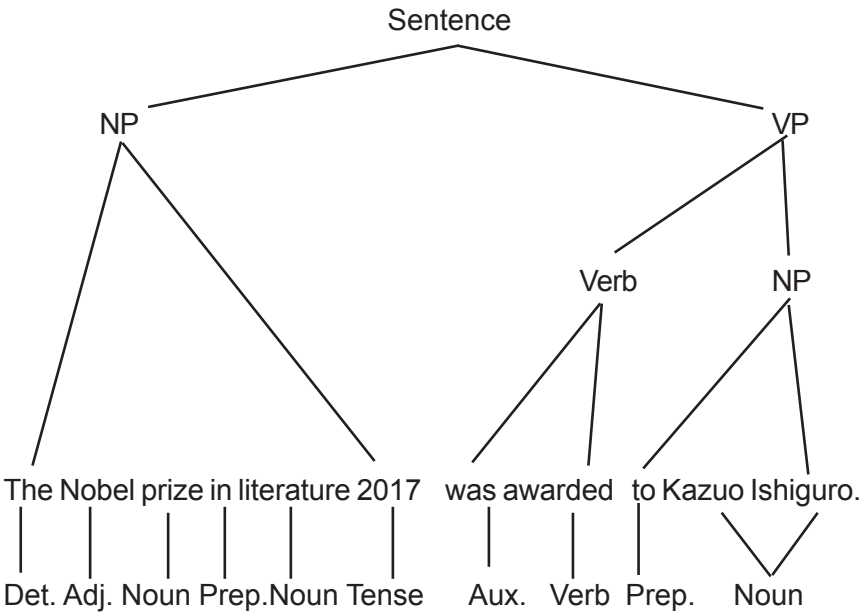
(ক) খণ্ডবাক্য গঠনৰ নিয়ম।

(খ) ৰূপান্তৰ নিয়ম।

চিত্ৰ ৯.২ ঃ অসমীয়া ভাষাৰ বাক্য



চিত্ৰ ৯.৩ ঃ ইংৰাজী ভাষাৰ বাক্য



তেওঁ কৈছে যে, পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাতে নির্দিষ্টসংখ্যক মূল বা সাৰবাক্য থাকে, যিবোৰৰপৰা ৰূপান্তৰ প্ৰক্ৰিয়াৰে বিভিন্ন নতুন নতুন বাক্য গঠন কৰিব পাৰি। এনে বাক্যবোৰক তেওঁ Kernal Sentence বুলি কৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে— অসমীয়া ভাষাত 'মই খাওঁ'— এই সাৰ বাক্যটোৰপৰা সম্প্ৰসাৰক পদৰ জৰিয়তে অথবা নঞৰ্থক ৰূপৰ সংযোগত তলত দিয়া ধৰণেৰে নতুন নতুন বাক্য গঠন কৰিব পাৰি—

কৰ্তা + ক্ৰিয়া — মই খাওঁ।
কৰ্তা + কৰ্ম + ক্ৰিয়া — মই ভাত খাওঁ।
কৰ্তা + কৰণ + কৰ্ম + ক্ৰিয়া — মই হাতেৰে ভাত খাওঁ।
কৰ্তা + ক্ৰিয়া বিশেষণ + কৰণ + কৰ্ম + ক্ৰিয়া — মই সদায় হাতেৰে ভাত খাওঁ।

কৰ্তা + ক্ৰিয়া বিশেষণ + কৰণ + কৰ্ম + নঞৰ্থক ক্ৰিয়া — মই সদায় হাতেৰে ভাত নাখাওঁ।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ পাশ্চাত্যৰ অন্যতম ভাষাবিজ্ঞানী ব্লুমফিল্ডে বাক্যৰ গঠনক কেইটা আৰু কি কি ভাগত ভাগ কৰিছে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ চমস্কিয়ে বাক্য গঠনৰ কেই প্ৰকাৰৰ আৰু কি কি নিয়ম আছে বুলি কৈছে?

.....

- **পাশ্চাত্য বাক্যতত্ত্ব চৰ্চাৰ অধ্যয়ন ঃ** খ্ৰীষ্টপূৰ্ব পঞ্চম শতিকাৰপৰা পাশ্চাত্য ভাষা-চিন্তাৰ শৃংখলাবদ্ধ আৰু ধাৰাবাহিক আলোচনাৰ সূত্ৰপাত হয় গ্ৰীচ দেশত। 'ছোফিষ্ট' সম্প্ৰদায়ৰ অলংকাৰ শাস্ত্ৰ সম্বন্ধীয় আলোচনাৰ মাজেদি ইয়াৰ সৰ্বপ্ৰথম অংকুৰণ ঘটে। গ্ৰীক ভাষাত 'ছোফিষ্ট' শব্দৰ অৰ্থ 'জ্ঞানী মানুহ'। তেওঁলোকৰ মাজৰ অগ্ৰণী আলংকাৰিক প্ৰোটাগোৰাছে বৰ্ণনা, প্ৰশ্ন, উত্তৰ, আদেশ, প্ৰাৰ্থনা, আমন্ত্ৰণ আৰু বিৱৰণ— এই সাত প্ৰকাৰৰ বাক্য সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছিল। সময়ত তেওঁৰ কোনো লেখা ৰক্ষিত নহ'ল যদিও প্ৰাপ্ত তথ্যৰপৰা এই কথা জানিবৰপৰা যায় যে বাক্যৰ বিভিন্ন ৰীতিৰ মাজৰ পাৰ্থক্য তেৱেঁই সৰ্বপ্ৰথম নিৰ্ণয় কৰিছিল। খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় শতিকাৰ আলেকজেণ্ড্ৰীয় যুগৰ দাৰ্শনিক দিওনুছিয়াছ থ্ৰাক্স (Dionusious Thrax)-এ বাক্যতত্ত্বৰ প্ৰসংগ উপস্থাপন কৰিছিল যদিও সেই বিষয়ে বিতং আলোচনা আগনবঢ়ালে। বাক্যতত্ত্ব সম্পৰ্কে সৰ্বপ্ৰথমে প্ৰণালীবদ্ধভাৱে আলোচনা কৰে এপোলোনিওছ ডুস্কোলেছ (Apolonius Dyscolus)-এ। পাশ্চাত্য ভাষাচৰ্চাৰ ইতিহাসত গ্ৰীচৰ পিছতেই ৰোমৰ অৱদান উল্লেখযোগ্য। খ্ৰীষ্ট পূৰ্ব প্ৰথম শতিকাত গ্ৰীচ দেশ ৰোম সাম্ৰাজ্যৰ অধীনলৈ আহে। গ্ৰীচ আৰ্হিৰে ব্যাকৰণ প্ৰণয়ন কৰা প্ৰথম পণ্ডিত মাৰ্কাছ তেৰেনতিউছ্ ভাৰ্ৰো (Marcus Terentius Varro)-এ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব প্ৰথম শতিকাত লেটিন ভাষাৰ প্ৰথম ব্যাকৰণ 'দ্য লিংগুৱা লেটিনা' (De Lingua Latina) ৰচনা কৰে। এই ব্যাকৰণখনত ভাষাৰ বুৎপত্তি (etimology), ৰূপতত্ত্ব (morphology) আৰু বাক্যতত্ত্ব (Syntax) — এই তিনিটা দিশৰ আলোচনা আগবঢ়াইছে। খ্ৰীষ্টাব্দ ষষ্ঠ শতিকাত থ্ৰাক্স আৰু ডুক্সোলেছৰ গ্ৰীক ব্যাকৰণৰ আৰ্হিত লেটিন ভাষাৰ এখন আদৰ্শ আৰু পূৰ্ণাংগ ব্যাকৰণ ৰচনা কৰে বিখ্যাত লেটিন পণ্ডিত প্ৰিছকিয়ানুছে। ওঠৰটা অধ্যায়যুক্ত এই ব্যাকৰণখনৰ প্ৰথম ষোল্লটা অধ্যায়ত শব্দৰ আলোচনা কৰা হৈছে আৰু শেষৰ দুটা অধ্যায়ে বাক্যৰ আলোচনাক সামৰি লৈছে। প্ৰিছকিয়ানুছে বাক্যৰ সংজ্ঞা দিছে এনেদৰে— "বাক্য হ'ল শব্দৰ গ্ৰহণযোগ্য বিন্যাস, যি পূৰ্ণ অৰ্থ জ্ঞাপন কৰে।" এই সংজ্ঞাত থ্ৰাক্সৰ প্ৰভাৱ স্পষ্ট।

বিংশ শতিকাৰ প্ৰথমাৰ্ধত আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ জনক ফাৰ্ডিনাণ্ড দ্য ছছ্যুৰৰ ১৯১৫

চনত প্ৰকাশিত গ্ৰন্থ *Course in General Linguistics (Cours de linguistique generale)* -ৰ জৰিয়তে ভাষাৰ গাঁথনিক দিশৰ আলোচনাৰ ভেটি সুদৃঢ় হয়; কিন্তু বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনা ইয়াত সীমিত। ছছ্যুৰৰ গাঁথনিক ধাৰাক আমেৰকাত প্ৰয়োগ কৰে ভাষাবিদ ব্লুমফিল্ডে। তেৱেঁই পোনপ্ৰথমবাৰৰ বাবে বাক্যৰ পদ গঠনৰ স্বাভাৱিক ৰীতিৰ বিশ্লেষণ কৰে তেওঁৰ ১৯৩৩ চনত প্ৰকাশিত *Language* নামৰ গ্ৰন্থত। গাঁথনিক ধাৰাৰ বিশ্লেষণত বাৰ্ণাড ব্লখ (Bernard Bloch), জৰ্জ এল ট্ৰেগাৰ (George L Trager), চি.এফ.হকেট (C.F. Hockett), এইচ. এ. গ্লীছন (H.A.Gleason) আদিৰ অৱদান যথেষ্ট আছিল; কিন্তু তেওঁলোকৰ আলোচনাত বাক্যতাত্ত্বিক বিশ্লেষণ সীমিত আছিল। বিংশ শতিকাৰ দ্বিতীয়ার্ধত আমেৰিকান মনস্তত্ত্ববিদ তথা ভাষাবিজ্ঞানী নোৱম চমস্কিয়ে তেওঁৰ *Syntactic Structure* (১৯৫৭) গ্ৰন্থত বাক্য আৰু মানৱ মনৰ সৃজনশীলতাক ভাষাৰ মূল বুলি উল্লেখ কৰে। তেওঁ গঠনবাদীসকলৰ ভাষাৰ বাহ্যিক দিশটোৰ পৰিৱৰ্তে মানুহৰ অন্তৰ্লীন ভাষা চেতনাক অধিক গুৰুত্ব দিছে। তেওঁৰ মতে, যি অন্তৰ্লীন জ্ঞানৰদ্বাৰা চালিত হৈ নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ মাধ্যমেৰে নিত্য নতুন ব্যাকৰণসন্মত বাক্য ৰচনা সম্ভৱ হৈছে তাৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰাহে বিশেষ মূল্যৱান। ১৯৬৫ চনত প্ৰকাশিত *Aspects of the Theory of Syntax* গ্ৰন্থত বাক্যতত্ত্ব সম্পৰ্কে তেওঁৰ ধাৰণা অধিক স্পষ্ট ৰূপত ব্যক্ত হৈছে। তেৱেঁই প্ৰথমে ৰূপান্তৰমূলক পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰি বাক্য বিশ্লেষণ কৰি দেখুৱায়। তেওঁ ইংৰাজী ভাষাৰ সৰলীকৰণৰ উপৰি সাৰবাক্যৰ খণ্ডবাক্য গাঁথনি, ৰূপান্তৰ গাঁথনি আৰু ৰূপতাত্ত্বিক গাঁথনিৰ নিয়ম আলোচনা কৰিছে। এই দিশৰপৰা ভাষা-চিন্তাৰ ইতিহাসত তেওঁৰ স্থান অদ্বিতীয় বুলি ক'ব পাৰি। সাম্প্ৰতিক সময়ত চমস্কিৰ 'X-bar syntax' সম্পৰ্কীয় আলোচনাই বাক্যাংশ গঠনত নতুন চিন্তাৰ বাট মুকলি কৰিছে। চমস্কিৰ সিদ্ধান্তৰ সমৰ্থনত নিজ নিজ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই চার্লছ ফিলমোৰ (Charles Fillmore), কে.এল.পাইক (K.L. Paik), মাইকেল হলিডে (Micael Halliday), ঝেলিং এছ হেৰিছ (Zelling S.Harris) আদি ভাষাবিজ্ঞানীসকলে এই চিন্তাক অধিক সংহত ৰূপ প্ৰদান কৰে। তদুপৰি মৰিচ হালে, কালেচ্ছ্ৰাটা স্মিথ, জৰ্জ লেকফ, ৰবাৰ্ট বি লিচ, এডৱাৰ্ড ক্লিমা, জেৰি এ ফোডোৰ, জেৰোল্ট জে কাট্‌জ, জেম্‌ছ মেক্‌লে, জোন ব্ৰেচনান আদি ভাষাবিদসকলে 'ৰূপান্তৰ উৎপাদক পদ্ধতি' প্ৰয়োগ কৰি ভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশৰ বিশ্লেষণ আগবঢ়ায়।

সাম্প্ৰতিক সময়ত যোছেফ এডমণ্ডছৰ Root Structure বিষয়ক গৱেষণাই বাক্য বিশ্লেষণত নতুন চিন্তাৰ সন্ধান দিবলৈ সক্ষম হৈছে। "চমস্কিৰ মডেলৰ বিকল্প মডেলৰ সহায়ত ৰূপান্তৰমূলক পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰি মাইকেল ব্ৰেম, জন ব্ৰেছনান, জেৰাল্ড গাজদাৰে ভাষাৰ বিশ্লেষণত অগ্ৰসৰ হৈছে।" গতিকে সাৰ বাক্য গঠন বিশ্লেষণ আৰু সাৰ বাক্যৰ জৰিয়তে নানা ধৰণৰ ৰূপান্তৰজনিত নিয়মৰ প্ৰয়োগেই আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ কেন্দ্ৰবিন্দু বুলি ক'ব পাৰি।

- **ভাৰতীয় বাক্যতত্ত্ব চৰ্চাৰ অধ্যয়ন ঃ** পৃথিৱীৰ ভিতৰত ভাৰতবৰ্ষতেই প্ৰথম ভাষা চৰ্চাৰ ইতিহাসৰ সূচনা হয়। ইয়াৰ পাছতেই গ্ৰীচ দেশত দৰ্শনশাস্ত্ৰৰ অংগ স্বৰূপে ভাষাৰ অধ্যয়ন হোৱা দেখা যায়। প্ৰাচীন ভাৰতৰ আৰ্য সমাজত প্ৰধানকৈ ধৰ্মীয় উদ্দেশ্যত অৰ্থাৎ বেদৰ বিশুদ্ধতা ৰক্ষাৰ বাবেই ভাষা-চৰ্চাৰো সূত্ৰপাত ঘটে। বৈদিক ঋষিসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে ধ্বনিৰ এক অতীন্দ্ৰিয় শক্তি আছে; মন্ত্ৰ যথাযথভাৱে উচ্চাৰণ কৰিলেহে মন্ত্ৰ কাৰ্যকৰী হয়। সেয়ে প্ৰথমে ভাৰতত ধ্বনি বিষয়ক আলোচনাইহে গুৰুত্ব পাইছিল। পাছলৈ ব্যাকৰণৰ অন্তৰ্গত বিবিধ বিষয়ৰ আলোচনা হয়।

আনুমানিক খ্ৰীষ্টপূৰ্ব পঞ্চম শতিকাত মহৰ্ষি পাণিনিয়ে ৰচনা কৰা *অষ্টাধ্যায়ী* ব্যাকৰণখনেই যথাৰ্থত প্ৰাচীন ভাৰতীয় প্ৰথম ব্যাকৰণ। ইয়াত ভাষাচৰ্চাৰ তিনিটা ভাগ পোৱা যায়, তাৰে প্ৰথমটোৱে হৈছে বাক্যৰপৰা পদৰ সংকলন। এই সম্পৰ্কীয় আলোচনা গ্ৰন্থখনৰ প্ৰথম দুটা অধ্যায়ত আছে। পাণিনিয়ে তিনিখলপীয়া ব্যাখ্যাৰদ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল যে, "The sentence is the unit of language" আধুনিক ভাষাচৰ্চাকাৰীসকলে ভাষাৰ গাঁথনিক দিশক এক সুশৃংখলিত ৰূপ দিবৰ বাবে বাক্য গঠন কৰা পদসমূহক সব্যয় (declinable) আৰু অব্যয় (indeclinable) ধাৰণাৰে যি বিভাজন প্ৰণালী তৈয়াৰ কৰি লৈছে আৰু যাক বিজ্ঞানসন্মত বুলি স্বীকৃতি দিয়া হৈছে, তেনে বিজ্ঞানসন্মত বিভাজন প্ৰণালী পাণিনিৰ 'সুৱন্ত', 'তিঙন্ত' আৰু 'নিপাত'ৰ মাজতে তাহানিৰ যুগতে প্ৰতিফলিত হৈছিল। প্ৰসংগক্ৰমে উল্লেখনীয় যে, প্ৰখ্যাত ভাষাবিজ্ঞানী নোয়ম চমস্কিয়ে তেওঁৰ ৰূপান্তৰ উৎপাদক ব্যাকৰণৰ বীজ পাণিনিৰ ব্যাকৰণতে নিহিত বুলি উল্লেখ কৰিছে— "What is more it seems that even Panini's grammar can be interpreted as a fragment of such "generative grammar" in essentially the contemporary sense of this term."

পাণিনিৰ পাছতে *বাক্যপদীয়* শীৰ্ষক ব্যাকৰণত বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনা খ্ৰীষ্টীয় অষ্টম শতিকাৰ কবি, দাৰ্শনিক, বৈয়াকৰণ ভৰ্তৃহৰিয়ে। 'ব্ৰহ্ম', 'বাক্য' আৰু 'প্ৰকীৰ্ণ'— এই তিনিটা কাণ্ডৰ মাজেদি ভাষাত বাক্যৰ প্ৰাধান্য সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছিল কাৰণে ভৰ্তৃহৰিক 'বাক্যবাদী' বুলি অভিহিত কৰা হয়। তেওঁৰ মতে, ভাষাত বাক্যই মূল। ধ্বনি, শব্দ বা পদ আদি যিবোৰৰ সমষ্টিৰে বাক্য গঠন হয়, সেইবোৰ বাক্যৰ লগত অবিচ্ছেদ্যভাবে জড়িত; সেইবোৰ স্বতন্ত্ৰ ৰূপত খণ্ডন কৰি বিচাৰ কৰিব নোৱৰা বস্তু।

প্ৰাচীন ভাৰতবৰ্ষত ভাষাচৰ্চাৰ দিশটোলৈ মন কৰি এটা কথা ক'ব পাৰি যে, সংস্কৃত, পালি, প্ৰাকৃত স্তৰৰ ভাষাৰ আলোচনাত ধ্বনিৰ উচ্চাৰণ, পদ প্ৰকৰণ আদিৰ লগতে বাক্যসম্পৰ্কীয় আলোচনাই ঠাই পাইছিল যদিও সেয়া পৰ্যাপ্ত নাছিল।

বিংশ শতিকাত তাৰাপৰেৱালা, ভি.এছ.আপ্তে, বটকৃষ্ণ ঘোষ, কপিলদেৱ দ্বিৱেদী, ডি সত্যকাম আদিয়ে বাক্যতত্ত্ব সন্দৰ্ভত আলোকপাত কৰা পৰিলক্ষিত হয়। তদুপৰি ভাৰতীয় বিভিন্ন ভাষাবিদে বাক্যতত্ত্বৰ নানা দিশৰ গৱেষণাৰ জৰিয়তে নতুন নতুন দিশৰ উন্মোচন

কৰি ভাৰতীয় ভাষাচৰ্চাৰ ক্ষেত্ৰখনক সমৃদ্ধ কৰি তুলিছে।

- **অসমীয়া বাক্যতত্ত্ব চৰ্চাৰ অধ্যয়ন ঃ** অসমত বাক্যতত্ত্ব সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চা বৰ বেছি পুৰণি নহয়। বিংশ শতিকাৰ প্ৰথমাৰ্ধত অসমীয়া বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনাৰ প্ৰথম স্তৰত, গ্ৰীয়াৰ্ছন, দেৱানন্দ ভৰালী, কালিৰাম মেধি, বাণীকান্ত কাকতি প্ৰমুখ্যে ভাষাচিন্তাবিদসকলে ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিকোণৰপৰা অসমীয়া ভাষাৰ তাত্ত্বিক আলোচনাৰ দিশ মুকলি কৰে। পাছৰ ফালে উপেন্দ্ৰনাথ গোস্বামী আৰু গোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে ঐতিহাসিক ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰান্তৰেখাত থাকি বৰ্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান চৰ্চাৰ বাট মুকলি কৰে কিন্তু বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনা তেওঁলোকৰ হাতত তেনেই সংক্ষেপ। পৰৱৰ্তী কালছোৱাত বসন্ত কুমাৰ ভট্টাচাৰ্যৰ *ভাষা বিজ্ঞান প্ৰৱেশ*, ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ দত্তবৰুৱাৰ *আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান পৰিচয়* আৰু অৰ্পণা কোঁৱৰৰ *ভাষাবিজ্ঞান উপক্ৰমণিকা আৰু ভাষা চিন্তন*, প্ৰণীতা দেৱীৰ *ভাষাবিজ্ঞানৰ জিলিঙনি* আদি গ্ৰন্থত সন্নিৱিষ্ট বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনা উল্লেখযোগ্য। এইসকলৰ উপৰি সম্প্ৰতি, অসমীয়া ভাষাৰ বাক্য সম্পৰ্কে ভাষাবিদসকলে ভাষাবিজ্ঞানৰ আধুনিক দৃষ্টিভংগীৰে অসমীয়া ভাষাৰ বাক্যতাত্ত্বিক বিশ্লেষণ কৰা দেখিবলৈ পোৱা গৈছে যদিও সেয়া যথেষ্ট নহয়।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ ভাষাবিজ্ঞানী নোৱম চমস্কিয়ে ভাষাৰ মূল বুলি কিহৰ কথা উল্লেখ কৰি গৈছে? এই কথাখিনি তেওঁ কত লিখিছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ *বাক্যপদীয়* শীৰ্ষক ব্যাকৰণৰ ৰচক কোন?

.....



৯.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাষাৰ 'বাক্যতত্ত্ব' হ'ল বাক্যৰ গাঁথনিৰ সূক্ষ্মাতিসূক্ষ্ম বিশ্লেষণ। পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাৰে বাক্যগত উপাদান — ধ্বনি, ৰূপ অৰ্থাৎ বাক্যত ব্যৱহৃত পদসমূহ, খণ্ডবাক্য, বাক্যাংশ আদি ভাষাৰ মৌলিক উপাদানবোৰ একে। কিন্তু প্ৰতিটো ভাষাৰ ধ্বনিৰ উচ্চাৰণ, ৰূপৰ গঠন, বাক্যৰ গঠন সুকীয়া সুকীয়া।
- ভাষাৰ অধ্যয়নৰ স্তৰ বাক্যতত্ত্বত বাক্যৰ উপাদান, বাক্যৰ গঠন প্ৰক্ৰিয়া, বাক্য গঠনত ৰূপান্তৰ প্ৰক্ৰিয়া — আদি দিশসমূহৰ পুংখানুপুঙ্খ বিশ্লেষণ কৰা হয়।

- সমগ্ৰ বিশ্বতে কেনেদৰে বাক্যতত্ত্বৰ চৰ্চা হৈ আছে সেই বিষয়ে চমুকৈ জানিব পাৰিলে।



৯.৫ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১) কাকতি, বাণীকান্ত (১৯৯৬); *অসমীয়া ভাষাৰ গঠন আৰু বিকাশ;* (হাজৰিকা, বিশ্বেশ্বৰ অনুঃ); বৰপেটা ঃ বাণীকান্ত কাকতি জন্ম শতবাৰ্ষিকী উদ্‌যাপন সমিতি (প্ৰথম প্ৰকাশ ১৯৪১)।

২) কোঁৱৰ, অৰ্পণা (২০০৮); *ভাষাবিজ্ঞান উপক্ৰমণিকা;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৩)কোঁৱৰ, অৰ্পণা (২০১৪); *ভাষাচিন্তন;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৪) গোস্বামী, উপেন্দ্ৰনাথ (১৯৯৭); *অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ;* গুৱাহাটী ঃ মণি-মাণিক প্ৰকাশ।

৫ গোস্বামী, গোলোকচন্দ্ৰ (১৯৯৯); *অসমীয়া ব্যাকৰণৰ মৌলিক বিচাৰ;* গুৱাহাটী ঃ বীণা লাইব্ৰেৰী।

৬) দত্ত বৰুৱা, ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ (২০০৬); *আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিচয়;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৭) দত্ত বৰুৱা, ফণীন্দ্ৰ নাৰায়ণ (২০০৬); *প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৮) পাদুন, নাহেন্দ্ৰ (সম্পাঃ)(১৯৯৩); *ভাষাৰ তত্ত্বকথা;* গুৱাহাটী ঃ বাণী মন্দিৰ।

৯) পাটগিৰি, দীপ্তি ফুকন (১৯৯১); *ভাষাতত্ত্ব;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

১০) ভৰালী, দেবানন্দ (১৯৯৩); *অসমীয়া ভাষাৰ মৌলিক বিচাৰ;* গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

১১) মেধি, কালিৰাম (১৯৯৯); *অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব;* গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

১২) Bllomfield,Leonard. (1984). *Language.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

১৩) Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax.* Cambridge Mass.: MIT

১৪) Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structure.* Barlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.

১৫) Crystal, D. (1997). *The Encyclopedia of Language*. Cambridge: CUP.

১৬) Hockett, C. F. (1970). *A Course in Modern Linguistics*. New Delhi: Oxford & IBH Publishing Co. Pvt. Ltd.

১৭) Kakati, B. (2007). *Assamese : Its Formation and Development.* Guwahati: Lawyers Book Stall.



৯.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রণালীবদ্ধ গাঁথনি।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বাক্যৰ গাঁথনি, বাক্যৰ প্রকাৰ, বাক্যৰ ৰূপান্তৰ, বাক্যৰ অন্তর্নিহিত সুৰ, বাক্যাংশ, বাক্যৰ নিকটস্থ অংগৰ বিশ্লেষণ।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যোগ্যতা থকা আসত্তিযুক্ত পদে আকাংক্ষা পূর্ণ কৰিলেহে বাক্য পোৱা যায়।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) বাহুল্যৰ ভয়ত ইমানতে সামৰিলোঁ।

(খ) আপুনি কেতিয়া আহিল?

(গ) ৰাণীগৰাকী বৰ শুৱনী।

(ঘ) তেওঁ মোলৈ ফোন কৰিছিল।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পাশ্চাত্যৰ অন্যতম ভাষাবিজ্ঞানী ব্লুমফিল্ডে বাক্যৰ গঠনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিছে— আন্তঃকেন্দ্রিক গঠন আৰু বহিঃকেন্দ্রিক গঠন।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ চমস্কিয়ে বাক্য গঠনৰ দুই প্রকাৰৰ নিয়মৰ কথা কৈছে— খণ্ডবাক্য গঠনৰ নিয়ম আৰু ৰূপান্তৰ নিয়ম।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাষাবিজ্ঞানী নোৱম চমস্কিয়ে তেওঁৰ *Syntactic Structure* (১৯৫৭) গ্রন্থত বাক্য আৰু মানৱ মনৰ সৃজনশীলতাক ভাষাৰ মূল বুলি উল্লেখ কৰে।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *বাক্যপদীয়* শীর্ষক ব্যাকৰণৰ ৰচক হ'ল ভর্তৃহৰি।



৯.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

বস্তুধর্মী প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ তলত দিয়া প্রশ্নসমূহৰ উত্তৰ লিখক—

ক) 'বাক্যতত্ত্ব' বুলিলে কি বুজা যায়?

খ) 'সাধনগত যোগ্যতা' মানে কি?

গ) 'পদৰ আসত্তি' বুলিলে কি বুজে?

ঘ) বাক্য হ'বলৈ হ'লে কি কি গুণ থাকিব লাগে?

চুটি প্রশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ বাক্যতত্ত্বৰ আলোচনাত কোনবোৰ দিশ বিশ্লেষণ কৰা হয় আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পদৰ যোগ্যতা' সম্পৰ্কে চমুকৈ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ বাক্যৰ 'আন্তঃকেন্দ্ৰিক গঠন' মানে কি উদাহৰণ দি বুজাই লিখক।

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ বাক্য গঠন প্ৰক্ৰিয়াত পদৰ আকাংক্ষা, যোগ্যতা আৰু আসত্তিৰ গুৰুত্ব কিমান? অসমীয়া ভাষাৰ উদাহৰণসহ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ বাক্যৰ গঠন প্ৰক্ৰিয়া সম্পৰ্কে উদাহৰণসহ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ প্ৰাচ্য আৰু প্ৰাশ্চাত্যত বাক্যতত্ত্ব চৰ্চা ইতিহাস সম্পৰ্কে এটি টোকা প্ৰস্তুত কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ বাক্যতত্ত্ব বুলিলে কি বুজে? বাক্যতত্ত্ব আলোচনাত কি কি দিশ অন্তৰ্ভুক্ত হৈ আছে সেই বিষয়ে উদাহৰণসহ এটি প্ৰবন্ধ যুগুত কৰক।

*** ***** ***